

Наталя Яковенко*

**“ПОГРЕБ ТІЛУ МОЄМУ ВИБИРАЮ С ПРЕДКИ МОЄМИ”:
МІСЦЯ ПОХОВАНЬ ВОЛИНСЬКИХ КНЯЗІВ
У XV – СЕРЕДИНІ XVII СТОЛІТЬ**

Спроби історика доторкнутися до сприйняття сакрального у свідомості людини наражаються на неабиякі труднощі - передусім через специфіку відповідних джерел, що оповідають про це усталеними кліше з арсеналу церковної традиції, себто повідомляють хіба те, що конкретна особа була з нею обізнана, тоді як особистісний аспект переживання/проживання сакрального залишається непевним. Відтак, особливого значення набувають соціорелігійні практики: вони по-своєму перекладають з “мови церкви” на “мову поведінки” уявлення про вищий, понадчасовий смисл буття, слугуючи свого роду “посередниками” між духовним і матеріальним.

Серед таких практик, поза сумнівом, роль “наймасовішого свідка” належить похоронам. Як відображення стійкого страху перед непідвладною людському розумові вічністю, похоронний ритуал, за спостереженням етнологів, являє собою один з найповільніше змінюваних елементів культури. Існує без перебільшення неозора наукова література, присвячена есхатологічним уявленням про потойбічні мандри душі та відплату за вчинені в земному житті гріхи, натомість коли йдеться про місце спочинку конкретного “грішного тіла”, то, як видається, дослідники вважають це за річ самоочевидну. Тим часом вибір місця поховання у “доконфесіоналізовані” часи, коли ще не існувало регулярних кладовищ, а церква не домінувала над сферою приватного, може розповісти істориком чимало такого, про що тогочасні писемні джерела розповідати “не вміють”. З одного боку, цей вибір є доволі виразним маркером так званого “освоєного” (*espace vécu*)¹, або соціально й культурно “обжитого” простору певної локальної спільноти, що я намагалася показати у статті про поховання волинської шляхти². З другого боку, семантика місця останнього спочинку тісно пов’язана із сакральним, адже чим ближче до святощів ховали “грішне тіло”, тим більшою була надія на їхнє заступництво та спасіння душі в день Страшного Суду. Тож сам вибір місця поховання, особливо коли його засвідчено

* Яковенко Наталя Миколаївна – доктор історичних наук, професор, Національний університет “Киево-Могилянська академія”

¹ Концепцію “освоєного/обжитого/пережитого” простору (*espace vécu, lived space*) вперше сформулював Анрі Лефевр (*Lefebvre, Henri. The Production of Space. Oxford, 1991; перше французьке видання: 1974 р.*), а спопуляризував американський соціолог Едвард Сожа (*Soja, Edward. Postmodern Geographies: the Reassertion of Space in Critical Social Theory. London, 1989*). Детальніший аналіз поглядів обох учених та спроб їх реалізації у пізніших наукових дослідженнях див.: *Котенко А. Повернення простору // Український гуманітарний огляд. Вип. 15. К., 2010. С. 45-60.*

² *Яковенко Н. „Освоєний простір”: місця поховань волинської шляхти (середина XVI – середина XVII ст.) (збірник статей на пошану проф. Терези Хинчевсько-Геннель – у друці).*

у тестаменті, надає матеріал для спостережень, по-перше, над уписуванням себе в певний “освоєний” простір, а по-друге – над градацією “сильніших” та “слабших” святощів у свідомості індивіда.

У цій статті я спробую заторкнути обидва щойно згаданих аспекти – і соціокультурний, і пов’язаний з релігійною свідомістю. За матеріал для моїх спостережень слугуватимуть місця поховань членів волинських княжих родів. На жаль, зафіксовані вони нерівномірно. Для XV – першої половини XVI ст. це лише декілька надійно підтверджених джерелами випадків; пізніше, дякуючи розповсюдженню писаного тестаменту, місця останнього спочинку “грішного тіла” фіксуються відносно краще, але й тут є велика прогалина у збереженості (чи практикуванні?) жіночих заповітів. Врешті, у випадку здрібнілих княжих родів остання воля могла просто не оформлюватися на письмі, бо в цьому не було потреби: невелику спадщину ділили полюбовно, а покійників, подібно до більшості шляхти, родина традиційно ховала “вдома” – у церкві чи на храмовому цвинтарі власного маєтку.

Загальне число виявлених мною випадків – і підтверджених, і прямо не засвідчених, але достатньо вірогідних – наводиться у додатку до цієї статті. Аби зробити їх подальше обговорення предметнішим, тут подам лише зведені кількісні параметри, які допоможуть більш опукло показати пріоритети у виборі тих святощів, з якими людина асоціювала себе, готуючись переступити межу вічності (до підрахунку не включено 21 похорон жінок у маєтках їхніх чоловіків, бо жіночі пріоритети такого роду потребують окремого дослідження, адже чимало жінок волило по смерті “повернутися” до родинного гнізда). Отож зведені дані по 191 похованнях дають таку картину:

Поховання “удома”: у храмі власного замку чи маєтку або у патронізованому родині монастирі (109 випадків, або 57%). Серед них:			Поховання у престижному “святому місці” (46 випадків, або 24%). Серед них:		Поховання у шанованому монастирі/храмі поза власними володіннями (36 випадків, або 19%). Серед них:	
Східний обряд	Латинський обряд	Протестанти	Києво-Печерський монастир	Віленський кафедр. собор, Вавель, Ченстохова	Східний обряд	Латинський обряд
67 (35%)	27 (14%)	15 (8%)	38 (20%)	8 (4%)	19 (10%)	17 (9%)

Як бачимо, більше половини (57%) поховань було здійснено “вдома”, тобто в рамках родинного культу предків, де церкву з часом могли витіснити костел, протестантський збір або й похорон “під грушкою” в неосвяченій землі, проте в одному й тому самому родовому гнізді, яке символізувало своєрідну “солідарність крові” понад віросповідними різницями. Для другорядних княжих родин, що навряд чи могли претендувати на похорон у престижних “святих місцях” (як, приміром, Буремльські, Сокольські, Ружинські та ін.), це видається цілком умотивованим та збігається з аналогічним вибором місця останнього спочинку нетитулованою шляхтою. Натомість у випадку т. зв. “княжат

головних” справа виглядає складнішою: найдавніші з-поміж відомих у цій групі поховань відбувалися зазвичай не “вдома”, а в Києво-Печерському монастирі, а Гольшанських-Дубровицьких аж до вигасання роду взагалі ховали тільки тут. Не випадає пояснювати зміну ритуалу лише прогресуючим відходом волинської аристократії від православ’я, адже переакцентування пріоритетів з Києва на поховання “удома” фіксується більш-менш від середини XVI ст., тобто ще до перших конверсій на кальвінізм, з чого найчастіше починалася віросповідна переорієнтація, чи трохи пізніше на католицтво.

Це явище виступає опукліше на прикладі розгалужених родів, де кількість зафіксованих поховань надається на зіставлення. Для прикладу, серед Сангушків останній похорон “с предки моїми” в Києво-Печерському монастирі відбувся за заповітом 1547 р. маршалка Волинської землі Федора Андрійовича, натомість четверо його дітей, серед них і польний гетьман Великого князівства Литовського Роман Федорович (†1571), побажали знайти вічний спочинок в “отчизному” Милецькому монастирі на Волині. Практично у цей самий час луцький староста Андрій Михайлович (†1560) та його син Олександр (†1565) з іншої гілки Сангушків, Кошерської (обидва за родинною традицією залишалися й надалі добродійцями Київської обителі³), були поховані у Володимирському Успенському соборі – престижній місцевій святині, де лежали останки волинських князів Василька Романовича (†1269) та Володимира Васильковича (†1288)⁴. Схожу тенденцію до переміщення на Волинь бачимо й у доволі розгалуженому роді Збараських/Вишневецьких. Тут безперервна традиція поховання у Києво-Печерському монастирі обривається на братах Федорі, Івані й Олександрі Михайловичах Вишневецьких (померли, відповідно, у 1533, 1542 і 1555 рр.). Олександрових синів Олександра й Михайла ще поховано поруч із батьком у Київській обителі (1577 і 1584 рр.), натомість похорони їхніх двоюрідних братів, Іванових синів-кальвіністів Костянтина (†1572) й Андрія (†1584), уже відбулися в родовому гнізді – у Вишневці “перед замком в зборі”. Утім, пізніше і той, і другий вибори знову роздвоюються: син Олександра Олександровича Адам ще був похований 1621 р. у Києві, а тіло Михайла (†1616), сина Михайла Олександровича, привезене з Молдови, де князь помер, знайшло вічний спочинок у замковій церкві у Вишневці. Врешті, Михайлів син Ярема Вишневецький (†1651) теж мав бути похований у збудованому ним же Вишневецькому костелі (війна перешкодила виконанню цього заповіту). У тих-таки 1570-х переорієнтовуються з Києва на Збараж і Збараські – приміром, уписаний до пом’яника Києво-Печерського монастиря як добродійець кременецький староста Миколай Андрійович (†1574)⁵, найвірогідніше кальвініст. Показово, що статус Збаража як гнізда роду Збараських/Вишневецьких

³ Про це згадує Кальнофойський: *Тератουруμια lubo cuda ... Ojca Athanasiusa Kalnofojskiego...* Київ: Лаврська друкарня, 1638. Використано за републ.: *Seventeenth-Century Writings on the Kievan Caves Monastery // Harvard Library of Early Ukrainian Literature. Texts, Vol. IV. Cambridge Mass., 1987. P. 168 [далі - Кальнофойський].*

⁴ Галицько-Волинський літопис. Дослідження, текст, коментар / За ред. *М. Ф. Котляра*. К., 2002. С. 131, 153.

⁵ Кальнофойський, с. 169.

“пригадує” у 1636 р. Януш Вишневецький, старший онук кальвініста Костянтина Івановича: князь Януш заповідає поховати себе саме тут, хоча його батько та двоє братів уже асоціювали себе з новою “столицею” родових володінь – Залозцями, де й були поховані.

У деяких випадках поштовх до згаданої переорієнтації видається доволі прозорим, як, приміром, для Олельковичів Слуцьких. Михайло Олелькович, брат київського князя Семена Олельковича, після втрати Києва засновує у новому гнізді роду, Слуцьку, власний “отчизний” монастир, і далі його нащадків ховають тут аж до “пригадування” у 1570-1580-х рр. особливого статусу Олельковичів, акцентованого київськими похованнями Юрія II Юрійовича та Юрія III Юрійовича, що, поза сумнівом, збіглося з прагненням верхівки Великого князівства Литовського утвердити престиж своєї політії після Люблінської унії. Для декого вибір місця поховання “удома”, а не в Києві можна пов’язати із здрибненням роду: скажімо, брацлавський каштелян Андрій Тимофійович Капуста (†1572) навіть “змуровати дал” у крипти Успенського собору Києво-Печерського монастиря гробницю для себе й нащадків, але його дочка Олександра, на якій рід Капуст вигас, уже заповідала 1599 р. поховати себе залежно від того, звідки буде ближче перевозити тіло, -або в Києві біля батьків, або при церкві родинного маєтку Войськ, “де тіла братії і сестри” – трьох осіб, що померли раніше.

Утім, випадки, де переорієнтацію з Києво-Печерського монастиря на поховання “удома” можна пояснити раціонально, є радше поодинокими, бо здебільшого не йшлося ані про переміщення “родинних столиць”, ані про пониження родового статусу. Для прикладу, Костянтин Іванович Острозький ще навіть переніс прах свого “неправильно похованого” діда Василя Федоровича Красного (†1468) із замкової Богоявленської церкви в Острозі до Успенського собору Києво-Печерського монастиря⁶ (очевидно, під час її перебудови 1521 р.); у Києві невдовзі буде поховано і його самого (†1530) та його сина Іллю (†1539). Натомість кількома десятиліттями пізніше, у 1579 р., гетьманова онука Галшка Іллівна вже просить про похорон “ув Острозе в церкві замкової албо в костеле риском”. Тут же, в Острозі, поховують ще двох онуків Костянтина Івановича: Костянтин-молодший Васильович, католик-конвертит, знайшов вічний спочинок 1588 р. в Острозькому домініканському костелі, а Олександр Васильович, православний, – у замковому Богоявленському храмі (†1603, похований 1604 р.). Цей та інші схожі випадки дозволяють припускати, що впродовж середини - останньої третини XVI ст. сталася якась невловима за прямими джерелами, але дуже присутня зміна уявлень про “добре поховання”.

За взірць попередньої (“київської”) моделі вочевидь слугувала давня традиція княжих поховань, виразним утіленням чого став похорон волинського воєводи Богуша Федоровича Корецького (†1576). Перед смертю князь прийняв чернечий постриг під іменем Євфимія, що виразно перегукується з києво-руською (і давнішою візантійською) традицією, де передсмертне постриження володаря та його похорон за чернечим ритуалом символізували акт смирення

⁶ *Ульяновський В.* Відоме і невідоме з біографії та діяльності князя К. І. Острозького // *Острозька давнина. Дослідження і матеріали.* Т. 1. Львів, 1995. С. 28.

й очищення від гріхів влади та надію “сподобитися покою с праведниками”⁷. В Успенському соборі Києво-Печерського монастиря лежав прах Богушового батька Федора Івановича (†1522) та якихось детальніше не засвідчених предків, чю родову усипальницю згадує Кальнофойський⁸, а князь Богуш у заповіті просить поховати себе “при телесах прародителей моих”. На цьому ж наголошують у своїх тестаментх Ілля Острозький та Федір Сангушко (поховати “с предки моїми”), а дещо раніший заповіт Юрія Івановича Гольшанського-Дубровицького (1528/29 р.) навіть привідкриває деталі процедури почесного похорону. Як читаємо тут, князь попередньо писав “господину отцу и пастырю нашому” митрополитові Макарію, аби той “тело моє грешное перенял на до-рози на Припети и провадил до Києва”.

“Київська Пречиста”, себто храмова ікона Успенського собору Києво-Печерського монастиря, під чю опіку передавали себе по смерті тестатори, стала персоніфікуватися як молитовна заступниця волинських княжих родів, слід гадати, десь від середини XIV ст., на що вказують перші згадувані у Печерському пом’янику передсмертні пострижини нових патронів монастиря – членів династичних родів Великого князівства Литовського. Однак прагнення знайти вічний спочинок саме тут, під опікою “Пречистої”, було зумовлене, схоже, не тільки ексклюзивною славою монастиря. Адже, скажімо, Сендюшко/Сангушко, засновник роду Сангушків, прийняв перед смертю (†п.1454) постриг під іменем Йоакима у себе “вдома” – у Милецькому монастирі на Волині⁹, де й був, найімовірніше, похований; родинній святині віддав перевагу в 1468 р. й уже згаданий Василь Федорович Красний Острозький: “положон в церкви соборной Острозкой”. Отже, як можна припускати, для тих осіб, що вибирали далеку київську святиню, йшлося про свого роду “матеріалізацію” причетності до певної спільної традиції, яку уособлював “старіший град в землі у всій Київ”. І вихідці з династії Гедиміновичів, і волинські Рюриковичі, перейнявши владу над територією старої київської династії, асоціювали себе з уже власною, новою “солідарністю крові”, а похорон у Києві служив символічним знаком “освоєння” нового владного простору безвідносно до реальних витоків роду.

До масового переміщення родинних усипальниць з Києва у власні родові гнізда упродовж середини – другої половини XVI ст. могло підштовхувати

⁷ Саме так, зокрема, помер 1194 р. київський князь Святослав Всеволодич (“веля ся постричи в черньци”), а інший київський князь, Ростислав Мстиславич (†1167), вірив, що чернечий сан прокладає пряму дорогу до царства небесного (“всьходяща съ ангелы къ престолу Господню бес пристава”). Див.: Полное собрание русских летописей. Т. 2: Ипатьевская летопись. 2-е изд. Москва, 2001. Стб. 531, 680. Пізніші княжі пострижини перед смертю у XIV-XV ст. (Ольгимунта Гольшанського “в иноцех Єфимія”, Омелька Володимировича – Алексія, Федора Даниловича Острозького – Феодосія та ін.) див. у вибірці імен з Києво-Печерського пом’яника: *Войтович Л.* Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. Львів, 2000. С. 42-49.

⁸ Кальнофойський, с. 149.

⁹ Його світське та чернече ім’я внесене до Милецького пом’яника після імен князів Ольгерда Гедиміновича та Федора Любартовича: *Викторовский П. Г.* Западнорусские дворянские фамилии, отпавшие от православия в конце XVI и XVII вв. Вып. 1. Киев, 1912. С. 184 [далі - Викторовский].

відразу кілька причин. За браком джерел важко судити про ієрархію їх значущості, зокрема, цілком неможливо підтвердити (але не варто й відкидати!) засвідчену на західному матеріалі зміну уявлень про “добрий похорон”. Коли давніше його сприймали як акт покаяння та смирення, то власне в поренесансному XVI ст. похорон почав обростати ритуалами, що спрямовувалися на виопуклення “слави” покійного – його доблесті та родовитості¹⁰. У такому акті “кров” і сакральний аспект уже виступали як нерозривно поєднані, причому уявних предків заступали предки з ближчого, осяжного минулого. З другого боку, свою роль могла зіграти привнесена Реформацією ідея права людини на вибір “надійніших святощів”, і хоча не всі волинські аристократи віддали данину протестантським “новинкам”, але сам факт густої розповсюдженості кальвінізму на теренах польсько-литовської держави у середині – другій половині XVII ст. міг підштовхнути до зміни старих уявлень про непорушність сакрального.

Утім, перелічені мотиви за браком джерел залишаються суто умоглядними, зате не викликає сумніву таке добре задокументоване явище, як прогресуюче “дроблення” владного простору держави. Саме це можна вважати основною причиною переорієнтації княжих поховань із Києва на родові “столиці”. Адже власне на середину – другу половину XVI ст. припадає стрімке піднесення майнового та адміністративного престижу волинських “княжат головних”¹¹. Перенесення родових усипальниць у центри власних володінь чи в патроновані родинною “отчизні” монастирі робило нові місця поховань “інституційними” – такими, де сам акт похорону легітимував та укорінював високу позицію роду¹². За добрий приклад тут може послужити Остріг: Василь-Костянтин Острозький після 30-літніх змагань врешті зумів у середині 1570-х повернути з чужих рук своє родове гніздо та знову зробити його “столицею” роду¹³, і практично відразу за цим, уже 1579 р., фіксується перше після довгої перерви поховання тут племінниці князя Василя Галшки Іллівни.

Схожу ситуацію бачимо на прикладі “пригадування” Сангушками статусу своєї давнішої родової усипальниці - Милецького монастиря. Як згадувалося вище, засновник роду князь Сендюшко/Сангушко був похований власне тут у середині XV ст., після чого родина упродовж століття орієнтувалася на “престижніший” київський похорон. Разом з тим не було забуто й “отчизний” монастир: у 1523 р. (ясно, на замовлення Сангушків) для нього написав храмову ікону св. Миколая майстер із Сучави Григорій Босикович¹⁴. “Молдавський

¹⁰ Пор. спостереження: *Самойлова Т. Е.* Власть перел лицом смерти // Королевский двор в политической культуре средневековой Европы. Теория, символика, церемониал / Ред. *Н. А. Хачатурян, М. А. Бойцов* и др. Москва, 2004. С. 502-505.

¹¹ Детальніше про це див.: *Яковенко Н.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття (Волинь і Центральна Україна). Вид. 2-е. К., 2008. С. 109-127.

¹² Пор. схожу ситуацію на прикладі середньовічних „поховань правителів”: *Бойцов М. А.* // Словарь средневековой культуры / Под ред. *А. Я. Гуревича.* Москва, 2003. С. 370

¹³ Див.: *Тесленко І.* Боротьба за Остріг: князь Острозький проти острозького старости // Соціум. Альманах соціальної історії. Вип. 3. К., 2003. С. 99-120.

¹⁴ *Александрович В.* Малярі та мережа малярських осередків Волині XVI століття // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Мат-ли наук. конференції.

слід” у житті роду ще виразніше оприявнюється тим, що десь перед 1535 р. князь Федір Андрійович одружився з онукою сербського деспота Стефана Бранковича Ганною, яка на той час уже мешкала в Молдові (волинці називали її Деспотівною)¹⁵. У 1542 р. князь Федір (який сам ще побажав бути похованим у Києві), остаточно закріпивши монастир за своєю гілкою роду, “збудовал церков” у ньому та підтвердив земельні надання ченцям¹⁶. Перші поховання його дітей – сина-монаха й дочки – відбулися тут уже наприкінці 1540-х рр.; далі цю традицію продовжили поховання 1570-х (зокрема, 1575 р. у монастирі було поховано й Ганну Деспотівну, хоча на той момент вона вже була вдовою свого другого чоловіка Миколая Збараського); врешті, останнім з-поміж Сангушків тут знайшов вічний спочинок онук князя Федора й Деспотівни - Федір/Роман Романович (†1591), на якому ця гілка роду вигасла.

Дещо інакшим шляхом простувала схожа за кінцевим результатом переорієнтація в родині Корецьких. Їхній “отчизний” монастир у Корці був заснований десь у середині XVI ст. князем Богушем Федоровичем, однак сам він 1576 р. ще заповідав поховати себе, як уже згадувалося, у Києві. Богушів син Юхим, на відміну від батька, не був людиною помітною. Може, саме тому, не претендуючи на статусне поховання у Києві, він знайшов вічний спочинок 1612 р. “вдома” – але теж не в згаданому монастирі, а в замковій церкві у Корці. Натомість відразу потому монастир стає (або й раніше був?) “жіночою” усипальницею членів родини: 1618 р. тут ховають невістку Юхима Катерину Могилянку¹⁷, 1626 р. – його дружину Ганну Ходкевичівну, чиє віровизнання неясне¹⁸, а 1633 р. – дочку Софію (черницю Серафиму), ігуменю цієї-таки обители. Чоловіків, проте, стали після 1622 р. ховати у храмі Корецького францисканського кляштора, заснованого десь на початку XVII ст. Юхимом Богушовичем. Початок цій традиції, найімовірніше, поклало те, що саме францисканці вивезли зі Стамбула тіло страченого тут у 1622 р. Юхимового сина Самійла; його брат Ян-Кароль, на той час уже католик-конвертит, поховав Самійла у

Луцьк, 1996. С. 5.

¹⁵ *Czamańska I. Wiśniowieccy. Monografia rodu. Poznań, 2007. S. 42 [далі - Czamańska].*

¹⁶ *Викторовский, с. 187; Горін С. Монастирі Західної Волині (друга половина XV – перша половина XVII століть). Львів, 2007. С. 197-198 [далі – Горін С. Монастирі].*

¹⁷ У заповіті Катерини, яка померла від післяпологової гарячки, місце поховання не вказане, але присутність корецького протопопа Лаврентія Зизанія серед осіб, що засвідчили документ, дозволяє припускати похорон саме тут. Див.: ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 112, арк. 209 зв.

¹⁸ Ганна Ходкевичівна кілька разів міняла віровизнання; на підставі зроблених нею у 1615-1625 рр. пожертв на видання православних друкарень традиційно вважають, що вона померла православною, однак її заповіт наштовхує на деякі сумніви. Княгиня просила поховати своє тіло не в монастирському храмі чи на монастирському цвинтарі, а під вікном келії своєї дочки Серафими – “під грушею”, що привертало увагу вже сучасників (пор. наведену Петрушевичем нотатку: “sub hujus cella et sub pyro voluit sepeliri”: *Петрушевич А. С. Сводная галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год. Т. 1. Львов, 1874. С. 455 [далі - Петрушевич].* Чи йшлося про (крипто)кальвінізм, чи про відмову духовенства ховати на освяченому місці тіло колишньої “еретички”, встановити за браком інших джерел навряд чи можливо.

францисканському костелі, хоча той, найімовірніше, був уніатом¹⁹. Пізніше в усипальниці цього самого костелу було поховано Яна-Кароля (†1633), його сина Самуеля-Кароля (†1651) та, можливо, дочку Евфрузину, яка померла 1647 р. від пологів²⁰.

Зосередження в одному місці “інституційних” поховань з часом могло дробитися, коли первісно єдиний рід розпадався на гілки: або територіально віддалені (як Вишневецькі), або ворожі (як Острозькі), або поділені за новими “столицями” (як Чорторійські), або, врешті, неспівмірні за статусом (як Збараські). Приміром, відразу після смерті Василя-Костянтина Острозького (†1608), що був похований у Богоявленському замковому храмі в Острозі, ворогуючі між собою нащадки “некоронованого короля Русі” почали асоціювати себе з “поза острозькими” родовими солідарностями, які сформувалися по жіночих лініях. Дітей Олександра, молодшого сина Василя-Костянтина, ховали у родовому гнізді їхньої матері Анни Костчанки в Ярославі, а Януш, старший син, був похований 1620 р., як і його мати, в усипальниці роду Тарновських – у Тарновській колегіаті. Останнім спалахом “острозької солідарності” став заповіт наймолодшої дочки князя Олександра Анни-Алоїзи, що побажала знайти вічний спочинок в Острозі – у костелі патронуванім нею єзуїтів, проте війна перешкодила виконанню цієї волі, і княгиню поховали 1654 р. поруч з матір’ю та братами теж у Ярославі.

Протилежним прикладом дотримання традиції “інституційних” поховань у роздвоєних родових гніздах можуть слугувати похорони Чорторійських. Цей рід, судячи з відомих сьогодні джерел, ніколи не асоціював себе з Києвом (можливо, тому, що “генеалогічна пам’ять” Чорторійських плекала свої “литовські” витоки ще з першої половини XV ст.²¹ – на відміну від решти волинських аристократів, де “пригадування” власного коріння розпочалося на добрих сто років пізніше). Перші гадані поховання членів родини можна співвіднести з храмом Клеванського замку: сам замок почав будувати близько 1475 р. Михайло Васильович Чорторійський, а завершив його син, луцький намісник Федір Михайлович (†1542). Після того, як двоє Федорових синів у 1547 р. поділили спадщину, Клевань стала “столицею” молодшого з них, Івана Федоровича: саме тут, у замковій церкві, було 1561 р. поховано і самого князя, і його старшого сина Івана/Януша, який загинув 1581 р. під Псковом, однак тіло, згідно з заповітом, було перевезене до Клевані. Своєю чергою, Янушів брат Юрій, перший

¹⁹ Про віровизнання Самійла Корецького див. детальніше: *Яковенко Н.* Релігійні конверсії: спроба погляду зсередини // *Ї ж.* Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. К., 2002. С. 18-20.

²⁰ *Radziwiłł A. S.* Pamiętnik o dziejach w Polsce. T. 3 (1647-1656) / *Przełożyli i opracowali A. Przyboś i R. Żelewski.* Warszawa, 1980. S. 53.

²¹ Зокрема, 1442 р. король Владислав III Варненчик спеціальним привілеєм підтвердив Чорторійським, як своїм “братам”, право уживати за герб Литовську Погоню; цей документ, хоч і не безсумнівний щодо автентичності, Чорторійські пред’явили на Люблінському унійному сеймі 1569 р., вимагаючи для себе, всупереч традиції Корони Польської, постійного місця в сенаті. Див.: *Дневник Люблинского сейма 1569 года. Соединение Великого княжества Литовского с Королевством Польским* / [Изд. *М. О. Коялович*]. СПб, 1869. С. 386.

католик-конвертит серед Чорторійських, уже побажав бути похованим у костелі – але теж у Клевані, причому навпроти замку (†1604); тут же згодом поховують його дітей – волинського воєводу Миколая-Єжи та дочку Петронеллу. Утім, обидві сестри Івана/Януша та Юрія, Олена й Катерина, відповідно до їхніх заповітів, знайшли вічний спочинок у “материзному” Пересопницькому монастирі: його отримав спадком по матері Марії Немирянці ще їхній дід Федір Михайлович²².

Старшому синові Федора Михайловича Олександрю, згодом волинському воєводі, у щойно згаданому поділі маєтків 1547 р. припало первісне родове гніздо – Чорторійськ. Проте, на відміну від брата, він спрямував свої зусилля не на розбудову “столиці” роду, а на піднесення престижу “отчизного” монастиря Чорторійських у Зимному. Ця найдавніша на Волині обитель, заснована, можливо, ще в XI ст.²³, перейшла до Чорторійських по жіночій лінії наприкінці XV ст. Проте її реальну розбудову було здійснено Олександром Федоровичем: саме серединою XVI ст. датують спорудження мурованого монастирського храму та оборонної стіни з вежами, а під 1552 р. згадується маляр князя Олександра Антон Дяк, що “оправляв” храм²⁴. Тож не дивно, що Олександр Федорович (†1571) заповідав поховати себе тут, у своєму дітищі (того ж 1571 р. в соборному монастирському храмі знайшла вічний спочинок і його дружина Марія/Магдалина, дочка сербського деспота Стефана Бранковича²⁵).

Проте Олександрів син Михайло (†1582), який, схоже, пережив фазу захоплення кальвінізмом, а згодом повернувся до православ'я, обрав місцем похорону не Зимно, а невеличкий “отчизний” монастирок під Чорторійськом у с. Мала Осниця; саме він, очевидно, подарував цій обителі Богородичну ікону, датовану серединою XVI ст., яку згодом стали вважати чудотворною²⁶. Врешті, продавши 1603 р. Чорторійськ, Михайлів син Юрій заснував у центрі іншого свого володіння, Сарнах, новий монастир²⁷, де його, найімовірніше, й було поховано як фундатора у 1624 р., однак чи продовжилася ця традиція на епізодично згадуваному під 1644 р. сині князя Юрія Андрієві²⁸, на якому чорторійська гілка роду вигасла, - невідомо.

* * *

Підсумовуючи, гадаю, можна без великого перебільшення констатувати, що волинські аристократи у виборі місця поховання керувалися передусім не турботою про спасіння душі, а родовою солідарністю “людей великих”. До середини XVI ст. її “матеріалізованим” втіленням був Києво-Печерський монастир: передаючи себе під опіку “Київської Пречистої”, князі відчували себе

²² Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, изданные Археологической комиссией. Т. 1 (1361-1598). СПб, 1862. С. 359 (привілей 1505 р.).

²³ Детальніше про історію монастиря див.: *Горін С.* Монастирі. С. 140-158.

²⁴ Там само. С. 143, 183, 185.

²⁵ Її заповіт опубл.: *Архив ЮЗР. Ч. VII, т. 1.* С. 28-31.

²⁶ *Рожко В.* Чудотворні ікони Волині і Полісся. Луцьк, 2002. С. 48.

²⁷ *Фундаційний акт 1608 р.* див.: *Архив ЮЗР. Ч. I, т. 6,* с. 374-377.

²⁸ *Довбищенко М.* Розгадані таємниці князів Чорторійських (родинні зв'язки, маєтки та релігійне життя) // *Історичний журнал.* 2004, № 10-11. С. 13.

“однією родиною”, що успадкувала владний простір старої київської династії. Натомість із піднесенням престижу локальних родових гілок у практику масово увійшли поховання в родинних гніздах. Засвідчуючи високу позицію роду, такі поховання перетворювалися на “інституційні”, бо місце похорону мало підкреслити “славу” покійного та його предків – уже не уявних, а поіменно відомих. Не виключено, що саме це підштовхнуло до спалаху “генеалогічної свідомості”, адже якраз на останню третину XVI ст. припадає поява родоводів волинських князів – зрештою, як відомо, вельми сумнівних.

Додаток

**Поховання членів волинських княжих родин
(XV – середина XVII ст.)**

Родина	Роки поховань членів родини	Місця поховань	Джерело
Буремльські (Курцевичі- Буремльські)	Федір Михайлович (п. 1464) Олександр Федорович (до 1528)	Буремль, замкова церква	*Заповіт ²⁹ Дмитра Олександровича (див. нижче)
	Дмитро Олександрович (1565)	Буремль, замкова церква („где продкове и діти мои лежать”)	*Заповіт
	Іван Дмитрович (1568) Андрій Олександрович (1592)	Буремль, замкова церква	*Заповіт *Заповіт
	Андрій Андрійович (1610)	Замостя, колегіата (біля матері Марти Лашівни)	Wolff, 16
Велицькі (Кожановичі- Велицькі)	Мартин Васильович (1589)	Бронники («при церкві»)	*Заповіт
Вишневецькі	Михайло Васильович (п.1517)	„Tumulatus in Visnioveciae”	Starowolski, 187
	Федір Михайлович (1533) Іван Михайлович (1542) Олександр Михайлович (1555)	Києво-Печерський монастир	Кальнофойський, 169
	Олександра Іванівна (1573)	Біржанський збір? („земли откуль вышло”)	*Заповіт б/м поховання
	Костянтин Іванович (1574)	Вишневець („перед замком в зборе”)	*Заповіт

²⁹ Тут і далі ця позначка (*Заповіт) вказує на збірник тестаментів волинських князів і шляхти XV – XVI ст., що його нині завершує готувати до друку Людмила Демченко. Принагідно сердечно дякую упорядниці за дозвіл використати ці матеріали ще до їх публікації.

	Андрій Іванович (1583)	Вишневецький збір?	Був організатором похорону тут брата
	Олександр Олександрович (1577) Михайло Олександрович (1584)	Києво-Печерський монастир	Кальнофойський, 157-158
	Ганна Андріївна (п. 1594)	Кодня, костел	Заповіт чоловіка зг.: Lulewicz, 430
	Галшка-Євфимія Андріївна (1596)	Несвіж, єзуїтський костел	Заповіт зг.: Czamańska, 99
	Софія Андріївна (1619)	Вільно, кафедральний костел	Wolff, 569
	Адам Олександрович (1621)	Києво-Печерський монастир	Кальнофойський, 168
	Михайло Михайлович (1616)	Вишневець, церква під замком	Заповіт сина Яреми (див. нижче)
	Юрій Михайлович (1618)	Буськ, домініканський кляштор	Заповіт зг.: Czamańska, 130-131
	Мар'яна Костянтинівна (1624)	Золочів, колегіата	Czamańska, 157
	Януш Костянтинович (1636)	Збараж, бернардинський костел	Заповіт зг.: Urzędnicy, 63
	Олександр Костянтинович (1639) Єжи Костянтинович (1641)	Залозці, бернардинський костел	Czamańska, 244, 248
	Костянтин Костянтинович (1641)	Залозці, бернардинський костел	Czamańska, 154
	Теофіла Костянтинівна (1645)	Краків, костел на Вавелі	Czamańska, 161
	Ярема, син Михайла Михайловича (1651)	Вишневець, „w kościele nowo wumigowanym”	Заповіт опубл. (не виконаний) ³⁰
	Христина Адамівна (1654)	Люблін, кафедральний костел	Czamańska, 146
	Гелена Костянтинівна (1660)	Ченстохова, костел на Ясній Горі	Czamańska, 159
Войни-Воронецькі	Томаш Станіславович (1598)	Луцьк, домініканський кляштор („при костеле мурованом”)	*Заповіт

³⁰ Заповіт опубліковано Владиславом Томкевичем: Miesięcznik Heraldyczny. R. 9. Lwów, 1930. S. 67-77. Насправді тіло князя перебувало до 1653 р. в Сокальському бернардинському кляшторі, далі було перепоховане в бенедиктинському абатстві на Свентім Кшижу (Czamańska, 213).

	Лев Войнич (1601)	Татаринівці, церква („через мене змурованая”)	Заповіт опубл.: Пам’ятки, 114
	Олександра Матушівна (1616)	Коростів, церква	Заповіт зг.: Довбищенко, 532
	Маруша Станіславівна (1619)	Загорів, монастир Різдва Богородиці	Заповіт зг.: Горін. Монастирі, 134
	Стефан Матушович (1625)	Тростянець, церква	Заповіт зг.: Довбищенко, 597
	Олександра Станіславівна (1634)	Сокаль, бернардинський кляштор	Заповіт зг.: Довбищенко, 507
	Гелена (Катерина) Матушівна (1649)	Загорів, монастир Різдва Богородиці („де тіла дочок моїх спочивають”)	Заповіт зг.: Нац.-визв. війна, 68
	Олександра (Стефанівна?) (1651)	Луцьк, домініканський кляштор	Заповіт зг.: Горін. Жидичин, 129
Головні- Острожецькі	Андрій Федорович (1584) (†1585)	Андріїв, церква	* Заповіт
Гольшанські- Дубровицькі	Тетяна Семенівна (1522)	Києво-Печерський монастир	Кальнофойський, 155
	Юрій Іванович (1528/1529)	Києво-Печерський монастир	* Заповіт
	Володимир Юрійович (1545)	Києво-Печерський монастир	Кальнофойський, 167
	Ганна Юріївна (п. 1585)	Києво-Печерський монастир?	Stecki, 236
	Марія Юріївна (1576, 1577) (†1586)	Києво-Печерський монастир?	Два заповіти 1576 (опубл.) і 1577 (зг.: Горін. Монастирі, 67) передбачають різні місця поховання ³¹
Друцькі- Любецькі	Богущ Дмитрович (1564)	Любче, замкова церква	* Заповіт
Друцькі- Путятичі	Ганна Богданівна (1587)	Луцьк, Успенський монастир	*Заповіт

³¹ У заповіті 1576 р. (опубл.: Життя князя Андрея Михайловича Курбського в Литві та на Волині / Подг. Н. Д. Іванишев. Т. 1. Київ, 1849. С. 72-79) місцем бажаного поховання названо Києво-Печерський монастир, натомість у заповіті 1577 р. – Вербський Троїцький монастир під Ковелем на Волині, що належав тодішньому чоловікові княгині Андріїві Курбському. Після скандального розлучення з ним вона прожила ще десять років, тож де саме її було поховано – неясно.

Заславські	Кузьма Іванович (1556)	Унівський монастир?	Зг. у Пом'янику цього монастиря: Петрушевич, 26
	Януш Кузьмович (1562)	Вільно, Троїцька церква	* Заповіт
	Ганна Кузьмівна (1582)	Клевань, замкова церква	*Заповіт
	Єлизавета Янушівна (1618)	Добромільський монастир?	Зг. у Пом'янику цього монастиря: Петрушевич, 50
	Кароль (1618), Франциск (1621), Сузанна (1625) Олександровичі	Заслав, бернардинський костел	Заповіт батька (див. нижче)
	Януш Янушович (1629)	Заслав, бернардинський костел?	Цей костел був ним збудований після навернення з кальвінізму ³²
	Олександр Янушович (1629)	Заслав, бернардинський костел („w grobie moim, gdzie miła małżonka moja i dziatki”)	Заповіт: ЦДІАК, ф. 26, оп. 1, спр. 34, арк. 837
	Єжи Янушович (1636)	Дубно, бернардинський костел	Piotrkowczyk, жалобна проповідь ³³
	Констанція Олександрівна (1630)	Пінчув, костел	Wolff, 603
	Костянтин Олександрович (1642)	Заслав, бернардинський костел	Wolff, 603
	Януш-Ісидор Олександрович, ординат (1649)	Тарнув, колегіата (в гробниці Януша Острозького)	Łącki, жалобний панегірик ³⁴
	Владислав-Домінік Олександрович, ординат (1656)	Тарнув, колегіата (в гробниці Януша Острозького)	Rzońca, 124
Збаразькі	Солтан (Семен II) Васильович (1472)	Києво-Печерський монастир?	*Заповіт (донації „Пречистой к Печери”)
	Миколай Андрійович (1574)	Збараж (не в храмі, протестант?)	Заповіт б/м поховання, опубл. ³⁵

³² Акт фундації 1600 р.: ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 56, арк. 299-304 зв. Завершення будівництва датують 1606 р.: Prusiewicz, 3.

³³ *Piotrkowczyk, Alexy*. Pocięcha z napomnieniem ... w kazaniu na zacne klejnoty herbowe ... Jerzego z Ostroga Zaslawskiego nad jegoż ciałem dana z ambony dubieńskiej w kościele u ojców Bernardynów ... Kraków: W drukarni Franciszka Cezarego, [1636].

³⁴ *Łącki, Kasper*. Kwiat zwiędły z Libanu... Kraków: W drukarni Łukasza Kupisza, 1649.

³⁵ Заповіт опубл. Людмилою Демченко: Тестаменти княжого роду Збаразьких // Архіви України. 1990, № 4-6. С. 30.

	Юрій Андрійович (1579) (†1580)	Збараж, замковий костел	Заповіт опубл. ³⁶
	Стефан Андрійович (1586) Маруша Юрїївна (1603)	Вільно, кафедральний костел	Dobrowolska, 37 (прим. 2)
	Стефан Владиславович (1605) Петро Владиславович (1612)	Києво-Печерський монастир?	Wolff, 611
	Януш Миколайович (1608)	Залужжя під Збаражем, Спаський монастир? „В маєтку на Україні”, костел?	Петрушевич, 527 Dobrowolska, 202 (прим. 4) ³⁷
	Катерина Владиславівна (п. 1618)	Бишів, костел	Słownik Geograficzny, t. I, s. 516
	Криштоф, син Януша Миколайовича (1627) Єжи (Юрій), син Януша Миколайовича (1631)	Краків, домініканський костел	Dobrowolska, 22
Капусти	Андрій Тимофійович (1572)	Києво-Печерський монастир („в каплиці, которую сам небощик змуровати дал”)	*Заповіт дружини
	Пилип Андрійович (до 1572) Іван Андрійович (до 1572) Марина Андрїївна (до 1572)	Войськ, церква	*Заповіт сестри (див. нижче)
	Олександра Андрїївна (1599) (†1601)	Києво-Печерський монастир або Войськ, церква („де тіла братї і сестри”)	* Заповіт
Козеки (Козики)	Дмитро Андрійович (1583)	Зимно, Успенський монастир	Заповіт зг.: Горін. Монастирі, 184

³⁶ Заповіт опубл. Людмилою Демченко: Тестаменти княжого роду Збаразьких // Архіви України. 1990, № 4-6. С. 36.

³⁷ Віровизнання брацлавського воєводи Януша Миколайовича залишається спірним. За старими генеалогічними працями він, звісно, католик; це повторює і Ванда Добровольська. Натомість Генрик Литвин уважає, що воєвода був з 1603 р. уніатом: *Litwin H. Napływ szlachty polskiej na Ukrainę, 1569-1648. Warszawa, 2000. S. 203*); це, своєю чергою, категорично заперечує Збігнев Анусік: *Anusik Z. Szlachta polska na Ukrainie w latach 1569-1688. Kilka uwag na marginesie książki Henryka Litwina // Przegląd Nauk Historycznych. 2002. R. I, nr 2. S. 248*. Заповіт князя Януша на сьогодні не виявлено, але свідчення Петрушевича, що власне він відновив у Залужжі родинний монастир та збудував там муровану церкву, робить, як видається, припущення Литвина вірогідним. Цей монастир був заснований у 1470-80-х рр., а занепав близько 1525 р. (*Giżycki J. M. Spis klasztorów unickich Bazylianów w wojewodztwie wołyńskim. Kraków, 1905. S. 120-122*). Варто взяти до уваги й те, що саме князю Янушу Лев Войнич-Воронецький (див. вище таблицю) у заповіті 1601 р. передав коляторство над спорудженою ним церквою у Татаринівцях.

	Юрій Дмитрович (1613) Януш Дмитрович (1626)	Володимир, домініканський костел	Заповіти зг.: Довбищенко, 543
	Андрій Дмитрович (1628) Петро Андрійович (1628)	Сокаль, бернардинський кляштор?	Заповіти б/м поховання (пожертви на цей кляштор); зг.: Довбищенко, 542
	Галшка Юрїївна (1635) Анна Юрїївна (1651)	Володимир, домініканський костел	Заповіти зг.: Довбищенко, 542-543
Корецькі	Федір Іванович (1522)	Києво-Печерський Монастир	Кальнофойський, 149
	Богуш Федорович (1576)	Києво-Печерський монастир („при телесах прародителєй моїх”)	Заповіт опубл.: Архів ЮЗР, ч. I, т. 1, с. 95-110
	Юрій Богушович (до 1576)	Києво-Печерський монастир	Кальнофойський, 168
	Юхим Богушович (1612)	Корець, замкова церква („Sepultus est ... more Russorum in oratoria in arce Corecensi”)	Okolski, I, 549
	Самійло Юхимович (1622)	Корець, францисканський костел	Заповіт слуги ³⁸
	Ян-Кароль Юхимович (1633)	Корець, францисканський костел	Заповіт зг.: Довбищенко, 546
	Софія Юхимівна (черн. Серафима) (1633)	Корець, Успенський монастир	Зг. про похорон: Архів ЮЗР, ч. I, т. 6, с. 672-673
	Анна-Марцибела Юхимівна (1648)	Вільно, кафедральний костел	Wolff, 175
	Ізабела Юхимівна (1669)	Клевань, фарний костел	Wolff, 33
	Анна Самійлівна (1639)	Чорторійськ, Костел	Kowalska H. // PSB, t. 17, s. 104
	Евфрузіна, дочка Яна- Кароля Юхимовича (1647)	Корець, францисканський костел?	Заповіт б/м поховання, зг.: Довбищенко, 546
	Самуель-Кароль, син Яна-Кароля Юхимовича (1651)	Корець, францисканський костел	Капон, жалобний панегірик ³⁹

³⁸ Заповіт Яна Покривницького 1637 р., який просив поховати себе в склепі, «де спочиває тіло мого пана і добродія» (ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 198, арк. 499 зв.).

³⁹ *Kanon, Andreas. Equitis Koreciani mausoleum ... Principi Samueli Karolo Korecki duci in Korec. Kraków: In officina viduae Fr. Caesarii, [1652].*

Крокотки-Словицькі	Яцько Васильович (1564)	Словичі (не в храмі, протестант?)	*Заповіт б/м поховання
Курбські	Андрій Михайлович (1583)	Вербка, Троїцький монастир	Заповіт опубл. ⁴⁰
Курцевичі	Олександр Михайлович (1585)	Ягідне (не в храмі, протестант?)	*Заповіт б/м поховання
	Костянтин Михайлович (1586)	Туричани („на кгрунте туричанским ув отчизне моеї, толко не у церкви ани при церкви”)	*Заповіт
	Федір Михайлович (1608)	Новосілки („під грушками”)	Заповіт зг.: Довбищенко, 553
	Павло Федорович (1636)	Володимир, Успенський собор	Герасименко, 66
	Раїна Федорівна (1641)	Туричани (не в храмі, протестантка?)	Заповіт зг.: Довбищенко, 553
Лико	Семен Іванович (1621)	Києво-Печерський монастир	Кальнофойський, 159
Масальські (лише пов'язані з Волинню)	Юрій Тимошович (п. 1558)	Києво-Печерський монастир	Кальнофойський, 164
	Огрефіна Іванівна (1561)	Дорогобуж, Успенський монастир	Заповіт зг.: Горін. Заповіти, 21
	Іван Петрович (1569)	Друя, церква	*Заповіт
	Андрій Петрович (1570) (†1571)	Тучин (не в храмі, протестант?: „тело моє на похованє в землю”)	*Заповіт б/м поховання
	Анна Юріївна (1617)	Рогозин, церква	Заповіт чоловіка, зг.: Довбищенко, 588
	Кирик Юрійович (1659)	Тростянець, церква	Заповіт зг.: Довбищенко, 561
Омельковичі-Слуцькі	Омелько (Олександр) Володимирович (1454)	Києво-Печерський монастир	Кальнофойський, 154
	Семен Омелькович (Олександрович) (1470)	Києво-Печерський монастир	Кальнофойський, 152
	Михайло Омелькович (Олександрович) (1481)	Слуцьк, Троїцький монастир?	Цей монастир був ним зафундований: Skierjan, 557

⁴⁰ Життя князя Андрея Михайловича Курбського в Литві та на Волині. С. 228-242.

	Василь Семенович (1495)	Києво-Печерський монастир	Кальнофойський, 152
	Олександра (Олена) Семенівна (1518)	Києво-Печерський монастир	Кальнофойський, 157
	Семен Михайлович (1505) Юрій Семенович (1542) Олександра Семенівна (п. 1556) Семен II Юрійович (1560)	Слуцьк, Троїцький монастир?	Біля батьків?
	Юрій II Юрійович (1578)	Києво-Печерський монастир	Кальнофойський, 152
	Юрій III Юрійович (1586)	Києво-Печерський монастир	Кальнофойський, 153
	Олександр Юрійович (1591)	Краків, костел?	Wolff, 334
	Юрій-Семен Юрійович (1592)	Люблін, єзуїтський костел	Wysocki, жалобна проповідь ⁴¹
	Софія, дочка Юрія III Юрійовича (1612)	Слуцьк, Троїцький монастир	Okolski, II, s. 345
Острозькі	Федір Данилович (черн. „Феодосій”) (між 1441-1446)	Києво-Печерський монастир	Wolff, 344
	Василь Федорович Красний (1468)	Остріг, замкова церква („положон в церкві соборной Острозкой”)	Пом’яник Дерманського монастиря ⁴²
	Іван Васильович (п. 1465) Михайло Іванович (1501) Марія Іванівна (1506)	Києво-Печерський монастир	Кальнофойський, 167-168
	Костянтин Іванович (1530)	Києво-Печерський монастир	Кальнофойський, 154
	Ілля Костянтинович (1539)	Києво-Печерський монастир („с предки моими ... в церкві святоє Пречистое Богоматери”)	Заповіт опубл.: Archiwum Sanguszków, t. 4, s. 206-209
	Галшка Іллівна (1579)	Остріг („ув Острозе в церкві замковой албо в костеле римском”)	Заповіт опубл. ⁴³

⁴¹ *Wysocki, Symon SJ.* Kazanie na pogrzebie ... Jana Symeona Olelkowicza..., miane w Lublinie 29 Aprilis 1593. Wilno: W drukarni Akademiej SJ, 1593.

⁴² Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов. Т. 4. Киев, 1859. С. 108. Був перезахований до Успенського собору Києво-Печерського монастиря Костянтином Івановичем Острозьким (1521 р.?).

⁴³ Заповіт опубл. Людмилою Демченко: Острозька давнина. Дослідження і матеріали. Т. 1. Львів, 1995. С. 110-111. Вірогіднішим видається поховання в замковій церкві, бо саме з нею пов’язано пізнішу місцеву легенду про прокляття над церквою, з руїн якої ночами лунають стогони нещасної Галшки: Kardaszewicz, s. 32).

	Катерина Василівна (1579)	Вільно, кафедральний костел	Зг. в заповіті сестри (див. нижче)
	Костянтин Васильович (1588)	Остріг, домініканський костел	Зг. в заповіті Януша-Павла (див. нижче)
	Галшка Василівна (1599)	Вільно, кафедральний костел („podle siostry mej u św. Stanisława w kaplicy”)	*Заповіт (виконаний не був через спротив духовенства; тіло поховане в Слуцькому Троїцькому монастирі ⁴⁴)
	Олександр Васильович (1603)	Остріг, замкова церква ⁴⁵	Kardaszewicz, 60
	Василь-Костянтин Костянтинович (1608)	Остріг, замкова церква	Chynczewska- Hennel T. // PSB, t. 24, s. 495
	Адам-Костянтин Олександрович (1618)	Ярослав, єзуїтський костел	Зг. в заповіті брата (див. нижче)
	Януш-Павел Олександрович (1619)	Ярослав, єзуїтський костел („w kaplicy u fary, tam gdzie brat mój... najmiłszy odproczywa”)	Заповіт опубл. ⁴⁶
	Елеонора, дочка Януша Васильовича (1618)	Несвіж, єзуїтський костел	Заповіт обговорено: Aleksandrowicz- Szmulikowska, 9 ⁴⁷
	Януш Васильович (1619) (†1620)	Тарнув, Колегіата	Chynczewska- Hennel T. // PSB, t. 24, s. 485
	Софія Олександрівна (1622)	Вишнич, домініканський костел	Piekarski, жалобна проповідь ⁴⁸

⁴⁴ Lulewicz H. Radzywiłł Krzysztof zwany Piorunem h. Trąby // PSB. T. 30. Wrocław etc., 1987. S. 276.

⁴⁵ Як пише Кальнофойський (с. 168), тіло князя Олександра його дочка Анна Алоїза 1636 р. перепоховала в Ярославському костелі. Проте йшлося, вірогідно, лише про якусь частку останків, бо надгробок покійному князеві („marmurowy, dobrze z osobą jego spoczywającą wugobioną”) стояв у Боявльєнській церкві в Острозі ще й наприкінці XVII ст.: пор. інвентар Острога 1690 р., опублікований Мартою Боянівською: Острозька давнина. Дослідження і матеріали. С. 144.

⁴⁶ Kus J. „Wielkie, ale krótko trwałe oyczyzny nadzieje...” Adam Konstanty i Janusz Paweł księża Ostrogscy, wojewodzice wołyńscy // Muzeum w Jarosławiu. Zeszyty muzealne. Jarosław, 1998. S. 116-117.

⁴⁷ Aleksandrowicz-Szmulikowska M. Radziwiłłówny w świetle swoich testamentów. Przyczynek do badań mentalności magnackiej XVI-XVII wieku. Warszawa, 1995.

⁴⁸ Piekarski, Adam. Smętny wyjazd z Połonnego ... Zofiey z Ostroga Lubomirskiej... z Ukrainy wyjachawszy aż do Wisznicza... Kraków: W drukarni Andrzeja Piotrkowczyka, 1623.

	Евфрузіна, дочка Януша Васильовича (1628)	Заслав, бернардинський костел	Заповіт чоловіка Олександра Заславського (див. вище)
	Катерина Олександрівна (1642)	Замостя, Колегіата	Abrek, жалобна проповідь ⁴⁹
	Анна Алоїза Олександрівна (1651) (†1654)	Остріг, єзуїтський костел	Заповіт зг.: Довбищенко, 572 (заповіт не виконано; тіло поховане в Ярославському єзуїтському костелі ⁵⁰)
Полубенські (лише пов'язані з Волинню)	Лев Васильович (бл. 1544)	Києво-Печерський монастир („przy swoich położony”)	Кальнофойський, 154
	Василь Андрійович (1551)	Києво-Печерський монастир (поруч з тілом сина Лева)	Кальнофойський, 154 (*Заповіт б/м поховання, опубл.: Archiwum Sanguszków, t. 6, s. 105)
	Іван Андрійович (1556) (†1558)	Новагрудок, замкова церква	*Заповіт
	Марія Іванівна (1560)	Новагрудок, замкова церква	*Заповіт
	Іван Остафійович (к. 1570-х)	Києво-Печерський монастир	Wolff, 376
Порицькі	Барбара Олександрівна (п. 1598)	Хупків, парафіяльний костел?	Біля чоловіка? ⁵¹
	Януш Олександрович (1615)	Оприлівці, парафіяльний костел	Заповіт зг.: Довбищенко, 533
	Стефан Олександрович (1630)	Порицьк? (не в храмі, протестант?)	Lipiński, жалобна поема ⁵²

⁴⁹ *Abrek, Andreas*. Mulier sapiens ... Catharina Zamoscia, ducissa ab Ostrog, comitissa in Tarnow et Jaroslaw ...Zamosci in exequiis Academicis...Cracoviae: In officina Fr. Caesarii, 1642.

⁵⁰ *Chrościcki J. A.* Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej. Warszawa, 1974. S. 65-66.

⁵¹ Костел у Хупкові, де жила останні роки княгиня Барбара, був споруджений її чоловіком, конвертитом з православ'я Олександром Богдановичем Семашком (про його конверсію див.: *Kamieński A.* Kariera rodu Siemaszków w XV – XVII wieku // *Lituanica-Slavica Posnaniensia. Studia Historyczne*. 1989, t. 3. S. 194). Заповіт Семашка 1597 р. з побажанням бути похованим у Хупківському костелі зг.: Довбищенко, 594.

⁵² *Lipiński, Paweł.* Żagiel maturis... Lwów, 1630 (унікат відділу стародруків Ягелонської бібліотеки; без титульного аркуша). На користь протестантського віросповідання покійного свідчить те, що згадку про його побожність обмежено єдиною фразою в дедикації („szczere przeciwko Bogu grase”), натомість у самій поемі, де перераховуються «славні предки» та «геройські діяння» князя Стефана, немає жодної репліки відповідного змісту.

Пронські	Семен (Фридрих) Глібович (1555)	Вільно, бернардинський костел	Wolff, 401 (*Заповіт, б/м поховання)
	Олександр Семенович (1595) (†1596)	Берестечко („ве зборе во имену моєм”)	*Заповіт
	Юліуш Олександрович (1613)	Берестечко („на копці Маруха” ⁵³)	Wolff, 402
	Олександр-Октавіан Олександрович (1638)	Берестечко („у полі”)	Заповіт зг.: Довбищенко, 583
Пузини	Богдан Тимофійович (1571)	Овадовичі (не в храмі, протестант?)	*Заповіт б/м поховання
	Юрій Богданович (п. 1602)	Дубно, Спаський монастир?	*Заповіт дружини
	Катерина Юрїївна (1623) (†п. 1631)	Буремль, замкова церква	Заповіт зг.: Довбищенко, 608
	Михайло Юрїйович (1650)	Мильці, монастир св. Миколая	Заповіт зг.: Горін. Заповіти, 28
	Олександр Юрїйович (черн. Атанасій) (1650)	Луцьк, соборний храм Йоана Богослова?	Традиційне місце поховання луцько-острозьких владик
	Анастасія (черн. ім’я, світське невідоме) (п. 1642)	Луцьк, Успенський монастир	Була його ігуменею (Довбищенко, 692)
Ружинські (Роговицькі)	Михайло Федорович (1575)	Ружин, церква	Заповіт опубл.: Волинські грамоти, 181-184.
	Стефан Федорович (1578)	Роговичі (не в храмі, протестант?)	* Заповіт б/м поховання
	Григорій Іванович (1575) (†1577)	Твориничі (не в храмі, протестант?)	Заповіт б/м поховання, опубл.: Волинські грамоти, 197-198
	Кирик Остафійович (1599)	Котельня, церква	Słownik Geograficzny, t. 10, s. 48
	Роман Кирикович (1610)	Паволоч, церква	Starowski, 220 ⁵⁴

⁵³ Ідеться, очевидно, про поховання у мурованій гробниці під Берестечком поруч із тілом сестри, яку звали Марухна (померла малолітньою).

⁵⁴ Знаменитого «гетьмана» Лжедмитрія «по смертно конвертував» Шимон Окольський, пишучи про поховання привезеного з Тушинського табору тіла у Київському домініканському кляшторі (Okolski, t. 2, s. 653). Достовірнішим натомість видається свідчення Старовольського: „Ми [привезли] Романа до родинної Паволочі в закритій труні, як і годилося за грецькою релігією” (...nos Romano Pavolociam ad penates in urna asportato, licet Graecinae religionis fuerit): Starowski, 220.

	Ядвіга Кириківна (1618) (†1619)	Львів, домініканський кляштор	Wolff, 419
	Федора Михайлівна (1618)	Ружин, церква	Заповіт зг.: Довбищенко, 590
	Миколай Янович Наримунтович (1629)	Костел (на розсуд дружини)	Заповіт б/м поховання, зг.: Довбищенко, 590
Сангушки	Сендюшко/Сангушко Федькович (черн. Йоаким) (п.1454)	Мильці, монастир св. Миколая?	Зг. в пом'янику цього монастиря: Викторовський, 184
	Андрій Олександрович (1534/35)	Києво-Печерський монастир	Заповіт сина Федора Андрійовича (див. нижче)
	Федір Андрійович (1547)	Києво-Печерський монастир („у святоє Пречистое у Києві с предки моими”)	Заповіт опубл.: Archiwum Sanguszków, t. 4, s. 562-565
	Ганна II Андріївна (1561)	Лепуни, церква (біля чоловіка)	Wolff, 429
	Федора Андріївна (1565)	Церква б/м (на розсуд дочки)	*Заповіт
	Андрій Федорович (черн. Андріан) (зг. 1547) Марина Федорівна (зг. 1547)	Мильці, монастир св. Миколая	Machynia M. // PSB, t. 34, s. 482
	Дмитро Федорович (1549) (†1554)	Локачі (не в храмі, протестант?)	*Заповіт (не виконаний ⁵⁵)
	Роман Федорович (1571)	Мильці, монастир св. Миколая („в манастыри моем отчизном Мелецком”)	Заповіт опубл.: Archiwum Sanguszków, t. 7, s. 396
	Федора Федорівна (до 1575)	Мильці, монастир св. Миколая	Machynia M. // PSB, t. 34, s. 482
	Федір/Роман Романович (1591)	Мильці, монастир св. Миколая	Wolff, 43
	Федора Романівна (1597)	Владава („w kościele relii rzymskiej”)	*Заповіт

⁵⁵ Тіло князя Дмитра, убитого під чеським містечком Яромиром переслідувачами, місцеві городяни поховали у різницьому вівтарі Яромирського храму; їхню реляцію про загибель та поховання князя опубл.: Archiwum Sanguszków, t. 6, s. 176-212.

	Олександра Романівна (1602)	Заслав, бернардинський костел	Заповіт зг.: Довбищенко, 592
	Василь Михайлович Ковельський (1558) Григорій Васильович Ковельський (1555)	Смоляни, церква	Machynia M. // PSB, t. 34, s. 514
	Семен-Самуель Андрійович Ковельський (1638)	Білий Ковель, костел	Nagielski M. // PSB, t. 34, s. 511
	Андрій Михайлович Кошерський (1560) Олександр Андрійович Кошерський (1565)	Володимир, Успенський собор	Machynia M. // PSB, t. 34, s. 468, 471
	Лев Олександрович Кошерський (1571)	Мильці, монастир св. Миколая	Заповіт опубл.: Волинські грамоти, 160-165
	Григорій Львович Кошерський (1602)	Горохів, церква	Заповіт зг.: Довбищенко, 592
	Олександра Григорівна Кошерська (черн. Магдалина) (1625)	Львів, бернардинський кляштор	Kaniewska I. // PSB, t. 34, s. 490
	Адам-Олександр Григорович Кошерський (1653)	Пултуськ, колегіата	Заповіт зг.: Довбищенко, 592
Сокольські	Остафій Васильович (1579)	Тростянець, церква	*Заповіт
	Марко Солтанович (1586)	Сокіл („под церквою”)	*Заповіт
	Стефан Маркович, чернець (1614) (†1618)	Вільно, Троїцький монастир	Заповіт зг.: Довбищенко, 597
	Варвара Марківна (1627)	Сокіл, церква	Заповіт зг.: Довбищенко, 597
Четвертен- ські	Федір Михайлович (п. 1488)	Четвертня, Преображенський монастир?	Wolff, 39
	Федір Іванович (1560) (†1561)	Четвертня, Преображенський монастир?	Wolff, 39
	Ганна Матвіївна (1581)	Четвертня, Преображенський монастир	Заповіт зг.: Довбищенко, 612
	Остафій Андрійович (1589)	Боровичі (не в храмі, протестант?)	*Заповіт б/м поховання
	Катерина Остафіївна (черниця) (2 чв. XVII ст.)	Четвертня, Преображенський монастир	Була ігуменею цього монастиря

	Ілля Стефанович (1640)	Тимонівка, церква	Старушич, жалобна проповідь ⁵⁶
	Ганна Яцьківна (1642)	Радовичі, церква	Заповіт зг.: Довбищенко, 613
	Захаріяш Григорович (1649)	Четвертня, Преображенський монастир	Заповіт зг.: Горін. Заповіти, 31
	Григорій Остафійович (1651)	Четвертня, Преображенський монастир	Wolff, 46
	Стефан Яцькович (1655) Федір Яцькович (1664)	Четвертня, Преображенський монастир	Wolff, 41, 43
	Катерина Яківна (бл. 1657)	Четвертня, Преображенський монастир?	Заповіт б/м поховання, зг.: Довбищенко, 653
Чорторийські	Михайло Васильович (до 1484)	Клевань, замкова церква?	Бл. 1475 р. ним закладено Клеванський замок: Prusiewicz, 8
	Федір Михайлович (1542)	Клевань, замкова церква?	Завершив спорудження Клеванського замку: Prusiewicz, 8
	Іван Федорович (1561)	Клевань, замкова церква	Заповіт сина Івана (див. нижче)
	Олександр Федорович (1569) (†1571)	Зимно, Успенський монастир	Заповіт опубл.: Архів ЮЗР, ч. VII, т. 1, с. 17-20
	Іван (Януш) Іванович (1581)	Клевань, замкова церква („где и тіло отца моего поховано”)	*Заповіт
	Михайло Олександрович (1582)	Мала Осниця під Чорторийськом, Троїцький монастир	Заповіт опубл.: Архів ЮЗР, ч. VII, т. 1, с. 32-35
	Юрій Іванович (1603) (†1604)	Клевань, фарний костел	Заповіт зг.: Довбищенко, 611
	Катерина Іванівна (1601) Олена Іванівна (1602)	Пересопниця, монастир Різдва Богородиці	Заповіти зг.: Довбищенко, 610-611

⁵⁶ *Старушич, Ігнатій Оксенович*. Казанье погребовое над тілом ... Іллі Святополка на Четвертні Четвертенского ... в Тимоновце. Київ: Лаврська друкарня, 1641 (републ. Володимиром Крекотнем: Українське літературне барокко. Збірник наук. праць. К., 1987. С. 250-271). Варто додати, що це суперечить твердженню Владислава Томкевича про поховання князя Іллі у Любінській православної церкві (PSB, т. 4, s. 361): князь справді помер у Любліні під час сесії трибуналу, але його тіло було перевезене до маєтку на Брацлавщині.

	Софія Михайлівна (1618)	Корець, Успенський монастир	Лаврентій Зизаній, жалобна проповідь ⁵⁷
	Юрій Михайлович (1624)	Сарни, Троїцький монастир?	Був засновником цього монастиря
	Петронелла, дочка Юрія Івановича (1634)	Клевань, фарний костел	Wolff, 33
	Миколай-Єжи, син Юрія Івановича (1662)	Клевань, крипта фарного костелу	Latacz E. // PSB, t. 4. s. 295

**Ужиті в таблиці скорочення
(окрім згадуваних у примітках до основного тексту)**

Архів ЮЗР – Архів Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов. Ч. I, т. 1; ч. I, т. 6; ч. VII, т. 1. Киев, 1859, 1883, 1886.

Волинські грамоти - Волинські грамоти XVI ст. / Упор. В. Б. Задорожний, А. М. Матвієнко. К., 1995.

Герасименко – Герасименко В. Родовід князів Курцевичів // Генеалогічні записки Українського Геральдичного товариства. Біла Церква, 2000. С. 63-70.

Горін. Жидичин – Горін С. Жидичинський Свято-Миколаївський монастир (до середини XVII сторіччя). К., 2009.

Горін. Заповіти – Горін С. Заповіти як джерело дослідження історії монастирів Волині XVI – першої половини XVII ст. // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Т. 19. К., 2009. С. 19-35.

Довбищенко – Довбищенко М. В. Волинська шляхта у релігійних рухах кінця XVI – першої половини XVII ст. К., 2008.

Нац.-визв. війна – Національно-визвольна війна в Україні, 1648-1651. Збірник за документами актових книг / Упор. Л. А. Сухих, В. В. Страшко. К., 2008.

Пам'ятки – Пам'ятки. Архів Української Церкви. Вип. 1: Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. / Упор. М. В. Довбищенко. К., 2001.

Archiwum Sanguszków – Archiwum Książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / Wyd. przez Bronisława Gorczaka. T. 4 (1535-1547); t. 6 (1549-1577); t. 7 (1554-1572). Lwów, 1890, 1910.

Dobrowolska – Dobrowolska W. Młodość Jerzego i Krzysztofa Zbaraskich (Z wstępem o rodzie Zbaraskich i życiorysem Janusza Zbaraskiego, wojewody braclawskiego. Przemyśl, 1926.

Kardaszewicz – Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historii Wołynia. Warszawa-Kraków, 1913.

Lulewicz - *Lulewicz H.* Skład wyznaniowy senatorów świeckich Wielkiego Księstwa Litewskiego za panowania Wazów // *Przegląd Historyczny*. 1977, t. LXVIII, z. 3. S. 425-443.

Okolski – *Okolski, Simon.* Orbis Polonus ... in quo antiqua Sarmatarum gentilitia ... specificantur et relucet. T. 1 – 3. Cracoviae: In officina Fr. Caesarii, 1641-1645.

Prusiewicz - *Prusiewicz F.* Zamki i fortece na Wołyniu. Łuck, 1922.

PSB – *Polski Słownik Biograficzny*. T. 4 (Kraków, 1938); 17, 24, 34 (Wrocław etc., 1972, 1979, 1993)

Rzońca – *Rzońca J.* Władysław Dominik Ostrogski-Zasławski jako regimentarz, wojewoda krakowski i pierwszy ordynat ostrogski // *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku / Pod red. J. Urwanowicza*. Białystok, 2003. S. 105-124.

Skiepjan – *Skiepjan A.* Olelkowicze w XVI wieku w życiu społeczno-kulturalnym Wielkiego Księstwa Litewskiego // *Ibidem*. S. 553-560.

Słownik Geograficzny – *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. 1, 10. Warszawa, 1880, 1896.

Stecki – *Stecki T. J.* Z boru i stepu. Obrazy i pamiątki. Kraków, 1888.

Starowolski – *Starovolscius, Simon.* Sarmatiae bellatores. Coloniae Agrippinae: Apud Henricum Crithium, 1631.

Urzednicy - *Urzednicy wołyńscy XIV – XVIII wieku. Spisy / Opr. Marian Wolski*. Kórnik, 2007.

Wolff - *Wolff J.* Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. Warszawa, 1895.

Natalia Yakovenko. “I CHOOSE THAT MY BODY BE INTERRED ALONG MY ANCESTORS” (THE BURIAL CIVITIES OF VOLHYNIAN’ PRINCES IN THE FIFTEENTH TO THE MIDDLE SEVENTEENTH CENTURY)